THE YOGAYĀJÑAVALKYA

Somadeva Vasudeva

September 13, 2016

Sigla

N MS NGMCP No A 1161-3, palm leaf. Colophon *fol.* 43^{v}: *iti yogayājñavalkye sarvayogasamuccayaḥ samāptaḥ // // samvat a-pta-pka āśvinakṛṣṇapañcamyāṃ likhitaṃ samāptam iti // //* The date falls thus on Nepal *samvat* 144, on the fifth lunar day of the waning fortnight of the month Āśvina, or 1024 CE.

$\mathbf{L}_{\mathrm{ED}}$ *Bṛhadyogiyājñavalkyasmṛti* crit. ed. Swāmī Kuvalayānanda & Ragunāthaśāstrī Kokaje, Kaivalyadhāma SMYM, Lonāvalā, Poona 1976. Second revised edition.

$\mathbf{L}_{\mathrm{I}}$ British Museum MS 249 as reported in L_{ED}.

$\mathbf{L}_{\mathrm{V}}$ *"vaṅgākṣarīyaṃ hastalikhitam"* as reported in L_{ED}.

VīMiUd$_{\mathrm{ED}}$ *Vīramitrodaya* of Mitramiśra, sponsored by Vīrasiṃha, king of Orcchā, reg. 1605–1627.

PaArDa$_{\mathrm{ED}}$ *Padārthadarśā* to the *Śāradātilaka* composed by the South Indian commentator Rāghavabhaṭṭa in Vārāṇasī in 1494CE.

$\mathbf{T}_{\mathrm{C}}$ Vedāntadeśika's *Gītābhāṣyaṭīkātātparyacandrikā*. [1.] Ānandāśrama Sanskrit Series 92, 1936. [2.] *Sri Bhagavad Gita with Sri Ramanuja's Bhashya and Vedanta Desika's Commentary named Tatparya Chandrika,* ed. Sri Abhinava Desika (Uttamur) T. Viraraghavacharya, Madras: Ubhayavedāntagranthamālā, 1972.

Abbreviations

conj.	conjecture
corr.	correction
em.	emendation
om.	omitted
किं{चि}त्	deleted *akṣaras*
<no.>	supplies no. of *akṣaras* missing
+ + +	illegible *akṣaras*
किं[चि]त्	parentheses indicate partly legible *akṣaras*
किं⌜चि⌝त्	tops of *akṣaras* illegible or only partly legible
$x \rightarrow y$	citation ranges from x to y
†...†	directional obeli enclose corrupt passages that the present editor cannot improve upon

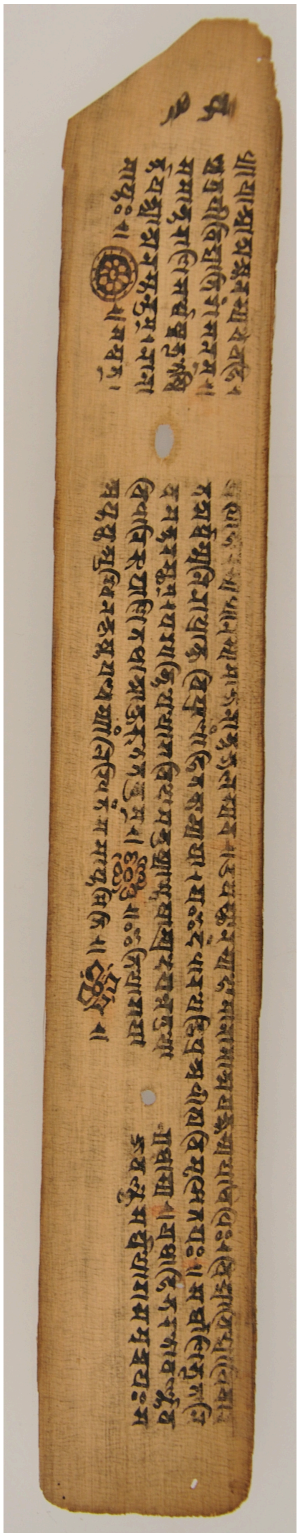

Figure 1.1: MS NGMCP No A 1161-3, folio 43^{v}

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ N 1^r
मिथिलास्थं महात्मानं सर्वयोगेश्वरेश्वरम् ।
भगवन्तं याज्ञवल्क्यं मुनिसंघैः समावृतं ।
जनकाद्यैर्नृपवरैः शिष्यैश्चान्यैर्मुमुक्षुभिः ।
योगसिद्धैस्तथान्यैश्च सम्वृतं ब्रह्मवादिभिः ।
तत्रासीनं मुनिवरं ध्यानयोगपरायणम् ।
सर्वसंशयच्छेत्तारं ब्रह्मकल्पं महामुनिम् ।
तं पृच्छन्ति महात्मान ऋषयः संश्रितव्रताः ।
संसारतरणार्थाय गुह्यं ब्रह्म सनातनम् ॥

[ऋषय ऊचुः]

भगवन्सर्वयोगेश ब्रूहि नः संशयो महान् । L_{ED} 1.5
यः सारः सर्ववेदानां वेदान्तानां तथैव च ॥
सिद्धान्तानां च सर्वेषां स्मृतीनां च महामुने ।
चतुर्दशानां विद्यानां यस्तु सारः प्रकीर्तितः ॥
आत्मज्ञानं परं यच्च यज्ज्ञात्वामृतममश्नुते ।
⌜तदाचक्ष्व महाभाग सर्वयोगविदां वर ॥⌟
ॐकारो व्याहृतिश्चैव गायत्री सशिरास्तथा ।
⌜अन्तर्जलं तु कतमैः कतमैः प्राणसंयमः । L_{ED} 1.15

---

2 °योगेश्वरेश्वरम्] N, °योगीश्वरेश्वरम् L_{ED} **3** भगवन्तं याज्ञवल्क्यं] L_{ED}, भगवान्याज्ञवल्क्यम्N, भगवान्याज्ञवल्क्यस् L_I **3** याज्ञवल्क्यं] L_{ED}, याज्ञवल्क्यं तु] NL_I **3** मुनिसंघैः] L_{ED}, मुनिसां+घैः N **4** चान्यैर्] NL_{ED}, चैव L_I **5** तथान्यैश्च] NL_{ED}, तथायोगे L_I **6** तत्रासीनं] NL_I, सुखासीनं L_{ED} **7** ब्रह्मकल्पं] NL_{ED}, ब्रह्मकल्पाम् L_I **7** महामुनिम्] NL_{ED}, महाद्युतिम् L_I, महामतिम् L_V **8** महात्मान] N, महात्मानम् L_{ED} **11** सर्वयोगेश] N, सर्वयोगीश L_{ED} **11** ब्रूहि] NL_{ED}, हृदि L_V **12** सारः] L_{ED}, सारं N **12** वेदान्तानां] NL_{ED}, वेदाङ्गानां L_V **15** यज्] L_{ED}, यं N **17** ॐकारो] N, तदाचक्ष्व महाभाग सर्वयोगविदांवर । ॐकारं $L_{ED}L_V$ **17** व्याहृतिश्] N, व्याहृतींश् L_{ED} **17** गायत्री] N, गायत्रीं L_{ED} **17** सशिरास्] *corr.*, ससिरास् N, तच्छिरस् L_{ED} **18** अन्तर्जलं→किमक्षरैः] N, moved to L_{ED} 1.15 **18** तु] N, च L_{ED} **18** प्राणसंयमः] L_{ED}, प्राणसंयमं N

सूर्यस्य चाप्युपस्थानं कुर्यान्मन्त्रैः किमक्षरैः ।⌟
प्राणायामस्तथा ध्यानं सन्ध्योपासनमेव च ।
मार्जनाभ्युक्षणे स्नानं तथैवान्तर्जलं जपम् ।
गायत्र्याश्चैव माहात्म्यं जपयुक्तिप्रयोजनम् ।
N 1^{v} उपस्थानं तथार्कस्य सारूप्यमपि चैव हि ।
L_{ED} 1.10 अस्य चान्तर्गतो ह्यात्मा कथं विज्ञायते तु सः ।
त्वं हि जानासि तत्त्वेन स्वेन योगबलेन तु ॥
यजूंष्यभ्यस्यता पूर्वं पुरस्ताद्भास्करात्स्वयम् ।
साक्षाद्भगवता दृष्टस्तेन पृच्छामहे वयम् ॥
[१.] आर्षं [२.]छन्दश्च मन्त्राणां [३.] दैवत्यं [४.] ब्राह्मणं तथा ।
[५.] विनियोगं च मन्त्रार्थं ॐकाराद्येषु यद्विभो ।
⌜आर्षं च्छन्दश्च मन्त्राणां विनियोगो ऽथ ब्राह्मणः ।⌟
किमुक्तं भवते ह्येतज्ज्ञाते ऽज्ञाते ऽथ किं भवेत् ।
ब्राह्मण्यं भवते केन किं वा नित्यमुपास्यते ।
किं सातत्यं भवेद्ब्रह्म सन्ध्या येन ⁘ उपास्यते ॥
कथं संमार्जनं कुर्यान्मन्त्रैर्वरुणदेवतैः ।
L_{ED} 1.25cd ⌜वैदिकं च तथा ब्रह्म ⁘ अब्लिङ्गान्यघमर्षणम् ॥⌟
केनाक्षरेण मन्त्रेण धारणा धार्यते कथम् ।

---

19 किमक्षरैः] N, किमात्मकैः L_{ED} **20** प्राणायामस्] N, प्राणायामं L_{ED} **21** मार्जनाभ्युक्षणे] L_{ED}, मार्जनाभ्युक्षणं N **21** तथैवान्तर्जलं जपम्] L_{ED}, तथैवान्तर्जल++ N **22** °युक्ति°] N, °यज्ञ° L_{ED} **23** तथार्कस्य सारूप्यमपि] L_{ED}, तथार्क++++++ N **24** अस्य] N, तस्य L_{ED} **25** तु] N, च L_{ED} **26** यजूंष्यभ्यस्यता पूर्वम्] N, यजूंष्यभ्यस्यमानेन L_{ED} **26** भास्करात्] N, भास्करो L_{ED} **26** स्वयम्] N, ह्ययम् L_{ED} **27** दृष्टस्तेन] L_{ED}, दृष्टास्तेन N **29** मन्त्रार्थं] N, मन्त्राणाम् L_{ED} **29** ॐकाराद्येषु] N, ॐकारादेश्च L_{ED} **30** आर्षं] *em.*, आर्ष N **30** ब्राह्मणः] N, ब्राह्मणं N **30** आर्षं→ब्राह्मणं] N, *om.* L_{ED} **31** भवते ह्येतज्] *em.*, भवते ह्येते N, भवतीत्येतज् L_{ED} **31** भवते ह्येते] N, भवतीत्येतज् L_{ED} **32** भवते केन] N, च भवेत्केन L_{ED} **32** उपास्यते] L_{ED}, उपासते N **33** सातत्यं] N, वा सत्यं L_{ED} **34** देवतैः] N, दैवतैः L_{ED} **34** अन्तर्जलं→किमक्षरैः added here in L_{ED}

किं ध्यानं किं च वै ध्येयं किंलक्ष्यं किंस्वरूपकम् ।
किं चोपास्य विमुच्येत तत्परं ब्रूहि नो विभो ।
होमकाले तथाग्नौ तु मध्ये किं परिचिन्तयेत् ।
यस्य चैवाहुतिं दद्यात्किं तद्ब्रह्म किमात्मकम् ।
तथात्मयज्ञकाले तु स्वदेहे चिन्तयेत्कथम् ।
का विद्या का ह्यविद्या च किं वा निःश्रेयसं परम् ।
किमधीयीत वै विप्र एतत्सर्वं वदस्व नः । N 2^r
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मुनीनां भावितात्मनाम् । L_{ED} 1.20
तथा राजऋषीणां च स्वशिष्याणां तथैव च ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय सर्वयोगविदां वरः ।
आविष्कर्तुमनाः प्रश्नं विस्तरेण महामतिः ।
भगवान्याज्ञवल्क्यस्तु प्रत्युवाच मुनींस्तदा ।

[याज्ञवल्क्य उवाच]

श्रूयतां सम्प्रवक्ष्यामि यत्सारं ज्ञानमुत्तमम् ॥
वेदान्ताभिहितं यच्च स्मृतिसिद्धान्तयोरपि ।
तस्यार्थं सम्प्रवक्ष्यामि **योगसारसमुच्चयम्** ।
येन यत्क्रियते कर्म नैत्यकं यद्द्विजातिभिः ॥
ब्राह्मण्यं भवते येन ब्रह्मसायोज्यतां व्रजेत् ।
ॐकारो व्याहृतीश्चैव गायत्री सशिरास्तथा ।
⌜वैदिकं च तथा ब्रह्म ꣳ अब्लिङ्गान्यघमर्षणम् ।⌟

---

37 किंलक्ष्यं] N, किं लक्ष्यं L_{ED} **37** किंस्वरूपकम्] N, किं स्वरूपकम् L_{ED} **38** किं] N, यच् L_{ED} **40** किं तद्ब्रह्म किमात्मकम्] N, किं ब्रह्म किमुतात्मकम् L_{ED} **41** तथात्मयज्ञकाले] N, तथान्नयज्ञकाले L_{ED} **42** निःश्रेयसं] L_{ED}, निश्रेयसं N **43** किमधीयीत] L_{ED}, किमधीयेत N **45** राजऋषीणां च] N, राजर्षीणां *(unmetrical)* L_{ED}, **52** तस्यार्थं] N, तत्सर्वं L_{ED} **53** नैत्यकं] L_{ED}, नैत्यके N **54** भवते] N, लभते L_{ED} **54** ब्रह्मसायोज्यतां] N, ब्रह्मसायुज्यतां L_{ED} **55** व्याहृतीश्चैव] N, व्याहृतयश्च L_{ED} **56** ब्रह्म] N, कर्म L_{ED} **56** अब्लिङ्गान्य्] N, अब्लिङ्गं चा° L_{ED}

प्राणायामस्तथा सन्ध्या मार्जनान्तर्जलं जपः ।
सर्वमेभिस्तु कर्तव्यं ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ।
आर्षं च्छन्दश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैव च ।
वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विपश्चिता ।
अविदित्वा तु यः कुर्याद्याजनाध्यापनं जपम् ।
होममन्तर्जलादीनि तेभ्यश्चाल्पफलं भवेत् ।
आपद्यते स्थाणुगर्तं स्वयं वा विप्रलीयते ।
N 2^{v} यातयामानि च्छंदांसि भवन्त्यल्पबलान्यपि ।
अन्तर्जलादिके जाप्ये ⁘ इतरेषामजानताम् ।
L_{ED} 1.30 नाधिकारो ऽस्ति मन्त्राणामेवं श्रुतिनिदर्शनम् ।
स्वल्पमात्रं फलं तस्य होमादन्तर्जलाज्जपात् ।
स्वाध्यायाद्याजनाच्चैव भवते नात्र संशयः ॥
यस्तु जानाति तत्त्वेन ⁘ आर्षं च्छन्दश्च दैवतम् ।
विनियोगं ब्राह्मणं च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्म च ॥
एकैकस्य ⁘ ऋचः सो हि वन्द्यो ह्यतिथिवद्भवेत् ।
देवतायाश्च सायोज्यं गच्छते नात्र संशयः ॥
⌜पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन्वेत्ति यो द्विजः ।⌟
अधिकारो भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्मसु
मन्त्रे मन्त्रे प्रयत्नेन ज्ञातव्यं ब्राह्मणेन तु ।
L_{ED} 1.35 विज्ञाते परिपूर्णं तु स्वाध्यायफलमश्नुते ।

---

57 मार्जनान्तर्जलं] L_{ED}N^{pc}, म्मार्जनान्तर्जलंञ् N^{ac} **57** जपः] L_{ED}, जपम् N **58** एभिस्तु] N, एव तु L_{ED} **63** स्थाणुगर्तं] N, स्थाणुगर्त्ते L_{ED} **63** वा विप्रलीयते] N, वापि प्रमीयते L_{ED} **66** मन्त्राणाम्] L_{ED}, मन्त्रानाम् N **67** स्वल्पमात्रं] N, अल्पमात्रं L_{ED} **67** होमाद्] L_{ED}, होमम् N **68** भवते नात्र] N, भवतीह L_{ED} **70** मन्त्रार्थं] N, मन्त्रार्थ° L_{ED} **71** एकैकस्य ऋषेः] N VīMIUD$_{ED}$, एकैकस्या ऋचः L_{ED} **71** हि] N, पि L_{ED} **71** वन्द्यो] L_{ED}, वन्ध्यो N **72** सायोज्यं] N, सायुज्यं L_{ED} **72** गच्छते नात्र] N, गच्छत्यत्र न L_{ED} **73** पूर्वोक्तेन→द्विजः] L_{ED} VīMIUD$_{ED}$, *om.* N **74** रहस्यादिषु] N, रहस्येषु च L_{ED} **74** कर्मसु] L_{ED} VīMIUD$_{ED}$, सर्वसु N

छन्दांस्ययातयामानि भवन्ति बलिनान्यपि ॥
श्रेयांश्च हवते सो हि धर्ममायुश्च विन्दति ।
दिव्यं वर्षसहस्रं तु स्वस्थाने ऽ ऋषिभिः सह ॥
तिष्ठते तत्र तैः सार्धं तत्तुल्यश्चैव जायते ।
फलं चैवापवादं च ऽ एवं बुद्ध्वा विधानतः ॥
ज्ञातव्यं हि प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।

[१. आर्षम्]

येन यदृषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता तु येन वै । निर्वचनानि
मन्त्रेण तस्य तत्प्रोक्तमृषेर्भावस्तदार्षकम् ।

[२. छन्दः]

च्छादनाच्छन्दमुद्दिष्टं वाससी इव चाकृतेः ॥
आत्मानं च्छादितं देवैर्मृत्युभीतैस्तु वै पुरा । N 3[r]
आदित्यैर्वसुभी रुद्रैस्तेन च्छन्दांसि वै स्मृताः ॥ L_{ED} 1.40

[३. देवता]

यस्य यस्य तु मन्त्रस्य ऽ उद्दिष्टा देवता तु या ।
तदाकारं भवेत्तस्य दैवत्यं देवतोच्यते ॥

[४. विनियोगः]

---

77 छन्दांस्ययातयामानि] = *Bhāgavatapurāṇa* 4.13.2, 10.45.48, 10.80.42, 12.6.73 **84** येन→तानि वै] *cit.* PaArDa$_{ED}$ 1.5 **88** आत्मनाच्छादितं देवैर्] PaArDa$_{ED}$ 1.5

---

77 बलिनान्यपि] N, सफलान्यापि L_{ED} **78** श्रेयांश्च] N, श्रेयश्च L_{ED} **78** हवते] N, लभते L_{ED} **78** हि] N, पि L_{ED} **79** स्वस्थाने] N, स्वस्थानम् L_{ED} **80** तिष्ठते तत्र] N, संतिष्ठते तु L_{ED} **80** तत्तुल्यश्चैव] N, तत्तुल्यो वेह L_{ED} **84** सिद्धिः] N PaArDa$_{ED}$, सिद्धिं L_{ED} **85** मन्त्रेण] L_{ED}, मन्त्रेन N **85** ऋषेर्भावस्तदार्षकम्] PaArDa$_{ED}$, ऋषिभावस्तदार्षकम् L_{ED}, ऋषेर्भावतदार्षकम् N **87** वाससी इव चाकृतेः] PaArDa$_{ED}$, वाससीवास आकृतिः N, आकृतेर्वासिसी यथा L_{ED} **88** आत्मानं च्छादितं] N, आत्मा संछादितं L_{ED} **88** मृत्यु°] NL_{ED}, मृत्योर् PaArDa$_{ED}$ **88** तु] N, च L_{ED} **88** पुरा] L_{ED}, पुराः N **89** वै स्मृताः] N, तानि वै L_{ED} **92** दैवत्यं] N, दैवतं L_{ED}

पुराकल्पे समुत्पन्ना मन्त्राः कर्मर्थमेव च ।
अनेनेदं तु कर्तव्यं विनियोगः स उच्यते ॥

[५. ब्राह्मणः]

[१.] निरुक्तं यस्य मन्त्रस्य [२.] समुत्पत्तिः [३.] प्रयोजनम् ।
[४.] प्रतिष्ठानं [५.] स्तुतिश्चैव ब्राह्मणः स विधीयते ॥
एतत्पञ्चविधं योगं जाप्यकाले ऽ अनुस्मरेत् ।
होमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये यजने तथा ॥

इति (श्री)बृहद्योगियाज्ञवल्क्ये (मन्त्रयोगनिर्णयो नाम) प्रथमो ऽध्यायः ॥१॥

[१.–२. ओंकारस्य ब्राह्मण आर्षं च]

L_{ED} 2.1 प्रणवाद्याः स्मृताः मन्त्राश्चतुर्वर्गफलप्रदाः ।
तस्माच्च निःसृताः सर्वे प्रलीयन्ते च तत्र वै ॥
मङ्गल्यं पावनं धन्यं सर्वकामप्रसाधनम् ।
ओंकारः परमं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
प्रजापतेर्मुखोत्पन्नस्तपःसिद्धस्य वै पुरा ।
तेनोपास्तं ततस्तस्य ब्रह्म ऽआर्षं स्वयंभुवः ॥

[३.–४. ओंकारस्य छन्दो देवता च]

गायत्रं तु भवेच्छन्द अग्निर्दैवत्यमुच्यते ।

[५. ओंकारस्य विनियोगः]

आदौ सर्वेषु युञ्जीत विविधेष्वेव कर्मसु ॥
L_{ED} 2.5 विनियोगः समुद्दिष्टः श्वेतो वर्ण उदाहृतः ।

---

94 समुत्पन्ना] N, समुद्दिष्टा L_{ED} **94** कर्मर्थम् एव च] N, कर्मर्थसिद्धये L_{ED} **97** यस्य] N, यत्तु L_{ED} **98** ब्राह्मणः स विधीयते] N, ब्राह्मणं तदिहोच्यते L_{ED} **99** एतत्] N, एवं L_{ED} **99** जाप्यकाले] N, जप्यकाले L_{ED} **99** अनुस्मरेत्] N, त्वनुस्मरेत् L_{ED} **105** मङ्गल्यं] N, मङ्गल्यः L_{ED} **105** पावनं] N, पावनं L_{ED} **105** धन्यं] N, धन्यः L_{ED} **105** °प्रसाधनः] N, °प्रसाधनम् L_{ED} **106** ओंकारः] L_{ED}, ओंकारः N **106** नायकण्] L_{ED}, नायकं N **107** °मुखोत्पन्नस्] L_{ED}, °मुखोत्पन्नं N **108** ब्रह्मआर्ष°] N, ब्रह्मार्षेयं L_{ED} **108** स्वयंभुवः] L_{ED}, स्वयंभुव N **110** गायत्रं तु] N, गायत्री च L_{ED} **110** दैवत्यम्] N, दैवतम् L_{ED} **112** सर्वेषु] N, सर्वत्र L_{ED}

त्रिमात्रं तु प्रयोक्तव्यः कर्मारम्भेषु सर्वसु ॥
त्रयः सार्धा तु कर्तव्या मात्रा तत्त्वार्थचिन्तकैः । N 3^{v}
देवताध्यानकाले तु प्लुतं कुर्यान्न संशयः ॥
तैलधारावदच्छिन्नं दीर्घघण्टानिनादवत् ।
अवाग्जं प्रणवस्याग्रं यस्तं वेद स वेदवित् ॥
⌜वक्रं तद्भवति ह्यादौ ⁘ ओंकारं चतुरक्षरम् ।
ऋजुत्वं संप्रपद्येत पदं प्राप्य तु पञ्चमम् ॥⌟
ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥
तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः । L_{ED} 2.10
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥
उद्गीथाक्षरमेतद्ब्रह्मविदो ब्रह्मणो योगम् ।
पाशुपताश्च वदन्ति हि साङ्ख्याश्चाध्यात्मतत्त्वज्ञाः ॥
तस्य हि मात्रास्तिस्रो व्यक्ताव्यक्ता तथा परा सूक्ष्मा ।
अध्यात्मामधिभूतामथाधिदैवीं विजानीयात् ॥
सिद्धान्तानां तु सर्वेषां वेदवेदान्तयोस्तथा ।
अन्येषामपि शास्त्राणां निष्ठा ओङ्कार उच्यते ॥
प्रणावाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे पर्युपस्थिताः ।

---

130 अन्येषामपि शास्त्राणां] = *Īśvarasaṃhitā* 1.37a, = *Pārameśvarasaṃhitā* 1.66a

---

114 त्रिमात्रं तु] N, त्रिमात्रश्च L_{ED} **114** सर्वसु] N, सर्वत्र L_{ED} **115** त्रयः] N, तिस्रः L_{ED} **115** सार्धा तु] N, सार्धास्तु L_{ED} **115** कर्तव्या] L_{ED}N ^{pc}, ककर्तव्या N ^{ac} **115** मात्रा] N, मात्रास् L_{ED} **118** अवाग्जं] L_{ED}, अवाप्तं N **118** प्रणवस्याग्रं] N, प्रणवस्यान्तं L_{ED} **119** वक्रं→पञ्चमम्] L_{ED}, *om.* N **121** तत्सदिति] L_{ED}, तत्स इति N **121** ब्रह्मणस्त्रिविधः] L_{ED}, ब्राह्मणःस्त्रिविधः N **122** ब्राह्मणास्तेन] L_{ED}, ब्रह्मणा तेन N ^{pc}, ब्राह्मणा तेन N ^{ac} **122** पुरा] L_{ED}, पुराः N **125** ब्रह्मणो योगम्] L_{ED}, जनाः ब्रह्मचारिनो योगाः एद् **125** उद्गीथा°] *corr.*, उग्दीथा° L_{ED} **127** हि] N, च L_{ED} **128** अध्यात्मामधिभूतामथाधिदैवीं] L_{ED}, आध्यात्मा-अधिभूता-तथाधिदैवीं N **130** निष्ठा ओङ्कार] N, निष्ठाप्योङ्कारे L_{ED} **131** पर्युपस्थिताः] L_{ED}, पर्यवस्थिताः N

वाङ्मयं प्रणवः सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
ओंकारः प्रणवस्तारस्त्र्यक्षरस्त्रिगुणः स्मृतः ।
L_{ED} 2.15 उद्गीथश्च तथादित्यो हंसो नारायणो विभुः ॥
⌜सूर्यस्यान्तर्गतं सूक्ष्मं विष्णुं दिव्यं निरञ्जनम् ।⌟
पर्यायैश्च तथान्यैस्तु शास्त्रेभ्यः संप्रगीयते ॥
N 4^{r} ओंकारसंज्ञं त्रिगुणं त्र्यक्षरं च त्रिदैवतम् ।
त्रिब्रह्म त्रिरवस्थानं त्रिष्कालं त्रिप्रतिष्ठितम् ॥
⌜त्रिप्रज्ञं च त्रिधामं च त्रिरवस्थं त्रिलिङ्गकम् ।
त्रिधातुकं समुद्दिष्टं सर्वगं परमेश्वरम् ॥⌟
सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रिगुणस्तेन स स्मृतः ।
अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चाक्षरत्रयम् ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रिदैवत्य उदाहृतः ।
L_{ED} 2.20 अग्निवायुरविभ्यश्च त्रिमात्र इति संज्ञितः ॥
ऋग्यजुश्च तथा साम त्रिब्रह्म इति संज्ञितः ।
भूर्भुवः स्वस्त्र्यवस्थानं हृत्कण्ठं तालुकेषु च ॥
तुर्ये प्राणे तथादित्ये त्रिभ्य एव प्रतिष्ठितः।
भूतं भव्यं भविष्यच्च त्रैष्कल्यस्तेन चोच्यते ॥

---

132 प्रणवः] L_{ED}, प्रणवं N **133** ओंकारः] L_{ED}, ओंकारं N **133** प्रणवस्तारस्त्र्यक्षरस्त्रिगुणः] L_{ED}, प्रणवं तारं त्र्यक्षरं त्रिगुणं L_{ED} **133** स्मृतः] L_{ED}, परम् N **134** उद्गीथश्च] L_{ED}, उद्गीथश्च N **134** तथादित्यो] L_{ED}, तथादित्यं N **134** नारायणो] L_{ED}, णारायणं N **134** विभुः] L_{ED}, विभुं N **135** सूर्यस्या°→निरञ्जनम्] L_{ED}, *om.* N **136** तथान्यैस्तु] N, तथा चान्यैः L_{ED} **137** त्रिगुणं] L_{ED}, त्रिगुण° N **138** त्रिष्कालं] N, त्रैकाल्यं L_{ED} **139** त्रिप्रज्ञं→परमेश्वरं] L_{ED}, *om.* N **142** अकारश्चाप्युकारश्च] L_{ED}, अकारश्चाप्युकारश्च N **142** मकारश्चा°] L_{ED}, मकारश्चा° N **143** त्रिदैवत्य] L_{ED}, त्रिदेवत्य N **145** त्रिब्रह्म इति संज्ञितः] L_{ED}, त्रिब्रह्मेति प्रकीर्तितः N **146** भूर्भुवः] L_{ED}, भूभुवः N **146** स्वस्त्र्य°] L_{ED}, स्वेत्र्य° N **146** तालुकेषु च] N, तालुकेति च L_{ED} **147** त्रिभ्य एव] N, त्रिषु चैव L_{ED} **147** प्रतिष्ठितः] L_{ED}, प्रतिष्ठितम् N **148** भव्यं] L_{ED}, भव्य° N **148** भविष्यच्च] L_{ED}, भविष्यश्च N **148** त्रैष्कल्यस्] N, त्रैष्कल्यं L_{ED}

अन्तःप्रज्ञो बहिःप्रज्ञो घनप्रज्ञ उदाहृतः ।
गार्हपत्यो दक्षिणाग्निराह्वनीयस्त्रिधामकम् ॥
शान्तो घोरस्तथा मूढस्त्रिरवस्थ इति स्मृतः ।
स्त्रीपुंनपुंसकं चेति त्रिलिङ्ग इति स स्मृतः ॥
⌜वातः पित्तं तथा श्लेष्मा त्रिधातुः समुदाहृतः ।⌟
त्रिप्रकारं विदित्वा तु ∴ ओंकारं मुच्यते द्विजः ॥ L_{ED} 2.25
एकैकात्र भवेन् मात्रा बहुधा सा तु वै पुनः ।
तासां सर्वं वाङ्मयं यदोतं प्रोतं व्यवस्थितम् ॥
प्रथमा तस्य ∴ अकारो वाक्सत्त्वं भूहुताशनो विष्णुः ।
स्थूला जाग्रद्वृत्तिर्विज्ञेया योगतत्त्वज्ञैः ॥
ब्रह्मान्तरिक्षसंज्ञो मनोरजः सोमसंज्ञित उकारः । N 4^{v}
मात्रा स्वप्नविकल्पा विसृष्टिसंज्ञा द्वितीया स्यात् ॥
रौद्री मकारसंज्ञा प्राणाख्या तामसी तृतीया स्यात् ।
संहरति जगत्कृत्स्नं सा सौषुप्ताख्या महानिद्रा ॥
आद्या परतरा सूक्ष्मा शान्ता गान्धर्वनिरवयवा ।
अनभिलक्ष्या सौम्या मकारसंज्ञा विज्ञानाकाशसंबद्धा ॥ L_{ED} 2.30
⌜प्रपञ्चो ब्रह्मणश्चोक्ताः सार्धमात्रात्रयं बुधैः ।⌟

---

149 अन्तःप्रज्ञो] L_{ED}, अन्तःप्राज्ञो N **149** बहिःप्रज्ञो] L_{ED}, बहिःप्रज्ञं N **149** घनप्रज्ञ] L_{ED}, घणप्रज्ञः N **150** गार्हपत्यो] L_{ED}, गार्हपत्यं N **150** दक्षिणाग्निर्] L_{ED}, दक्षिणाग्निम् N **150** आह्वनीयस्] *conj.*, आह्वनीयं N, आहवनीयस् L_{ED} *(unmetrical)* **151** शान्तो] L_{ED}, शान्तं N **151** घोरस्] L_{ED}, घोरन् N **151** मूढस्] L_{ED}, मूढन् N **153** वातः→समुदाहृतः] L_{ED}, *om.*N **154** द्विजः] L_{ED}, तु सः N **155** एकैकात्र] L_{ED}, एकैकन्तु N **156** तासां] N, तया L_{ED} **156** यद्] L_{V}, य N, च L_{ED} **156** ओतं] L_{ED}, ओतः N **156** प्रोतं] L_{ED}, प्रोत° N **157** भू°] L_{ED}, तु N *(unmetrical)* **158** जाग्रद्°] L_{ED}, जाग्र° N **159** °संज्ञो] L_{ED}, °संज्ञो भुवो N *(unmetrical)* **159** सोमसंज्ञित] N, सोमसंज्ञक L_{ED} **160** विसृष्टि°] N, सृष्टिः L_{ED} **161** स्यात्] L_{ED}, तु N **162** सा] L_{ED}, *om.* N **163** आद्या] L_{ED}, आभ्यः N **163** गान्धर्व°] L_{ED}, गान्धर्वी N **164** मकारसंज्ञा] L_{ED}, तकारसंज्ञा वै N **165** प्रपञ्चो→बुधैः] L_{ED}, *om.* N

अउमेति त्रयो मात्रा मकारश्चार्धमात्रिकः ॥
तिस्रो मात्रा लयं यान्ति ⁘ अर्धमात्रे न संशयः ।
अर्धमात्राप्यमात्रे ऽपि लयं याति निरामये ।
अकारे पीड्यमाने तु ⁘ उकारं प्रतिपद्यते ।
उकारे पीड्यमाने तु मकारं प्रतिपद्यते ॥
मकारे पीड्यमाने तु ⁘ अर्धमात्रा तदा भवेत् ।
जिह्वायां पीड्यमानायां निरालम्बं तदा भवेत् ॥
एकमात्रं द्विमात्रं वा त्रिमात्रं कृत्स्नमेव वा ।
L_{ED} 2.35 ह्रस्वदीर्घप्लुतं शान्तं शान्तेन मनसा वहेत् ॥
समाहितमना भूत्वा तत्त्वध्यानपरायणः ।
ओंकारं यस्त्वभिध्यायेदाध्यात्मिक इति स्मृतः ॥
सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति
    तपांसि सर्वाणि च यत्तपन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
    तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥
एतदेवाक्षरं ब्रह्म ⁘ एतदेवाक्षरं परम् ।
एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥
⌜सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
L_{ED} 2.40 यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥⌟

---

166 अउमेति] N, अउम इति N *(unmetrical)* **166** त्रयो] N, तिस्रो N **166** मकारश्] L_{ED}, तकारश् N **168** अर्धमात्राप्यमात्रे ऽपि] N, अर्धमात्रात्वमात्रे L_{ED} **174** ह्रस्वदीर्घप्लुतं] L_{ED}, ह्रस्वं दीर्घं प्लुतं N **174** वहेत्] N, हरेत् L_{ED} **175** °मना] L_{ED}, °मनो N **175** °ध्यान°] L_{ED}, °ज्ञान° N **177** सर्वे] L_{ED}, स सर्वे° N **178** तपांसि] L_{ED}, तपानि N **178** यत्तपन्ति] N, यत्तपन्ति L_{ED} **180** संग्रहेण ब्रवीम्य्] L_{ED}, संग्रहेणाभिधास्ये N **181** ब्रह्म] L_{ED}, पुण्यम् N **183** सर्वद्वाराणि→गतिम्] L_{ED}, *om.* N **183** सर्वद्वाराणि] *em.*, सर्व द्वाराणि L_{ED}

आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन्प्रतिष्ठिता ।
स गुह्यो ऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यो वेदैनं स वेदवित् ॥ N 5r
यथा वै शङ्कुना पर्णाः संतृण्णान्येव सर्वशः ।
एवं सर्वास्तु वै वाचः संतृण्णाः प्रणवेण तु ॥
क्लेशकर्मविपाकैस्तु वासनाभिस्तथैव च ।
अपरामृष्टमेवाह पुरुषं हीश्वरं श्रुतिः ॥
वाच्यो यज्ञेश्वरः प्रोक्तो वाचकः प्रणवः स्मृतः ।
वाचके स तु विज्ञाते वाच्य एव प्रसीदति ॥
तदर्थं प्रणवं जप्यं ध्यातव्यं सततं बुधैः ।
ईश्वरः पुरुषाख्यस्तु तेनोपास्तः प्रसीदति ॥ L_{ED} 2.45
यथा हि गौर्वत्सरुतं निशाम्य
हुंकृत्य वत्साभिमुखी प्रयाति ।
ब्रह्मापि तद्वत्प्रणवोपहूतं
वक्तारमागच्छति ⁘ आशु वक्त्रे ॥
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ।
शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

---

187 *Manusmṛti* 11.265: आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन्प्रतिष्ठिता । स गुह्यो ऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यस्तं वेद स वेदवित् ॥ **194** = *Śāktānandataraṅgiṇī* 9 *(japavidhi)*: तथा चोक्तं यामले …वाचके ऽपि च विज्ञाते वाच्य एव प्रसीदति **201** = *Amṛtabindūpaniṣad* 17: द्वे विद्ये वेदितव्ये तु शब्दब्रह्म परं च यत् । शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

---

187 यत्त्र्यक्षरं] L_{ED}, यत्त्र्यक्षरं N **188** वेदो] L_{ED}, वेधो N **189** पर्णाः N, पर्णं L_{ED} **189** सतृण्णान्य्] N, संवृता L_{ED} **189** सर्वशः] N, सर्वतः L_{ED} **190** सर्वास्तु] L_{ED}, सर्वास N **190** संतृण्णाः] *corr.*, सतृण्णाः N, संतीर्णाः L_{ED} **191** विपाकैस्तु] N, विपाकैश्च L_{ED} **192** एवाह] L_{ED}, एवाहुः N **192** पुरुषं] L_{ED}, पुरुषो N **192** हीश्वरं] L_{ED}, हीश्वरो N **192** श्रुतिः] L_{ED}, स्मृतः N **193** वाच्यो] L_{ED}, वाच्य° N **193** यज्ञेश्वरः] L_{ED}, संज्ञेश्वरः N **194** वाचके स N, वाचकेन L_{ED} **194** विज्ञाते] N, विज्ञातो L_{ED} **194** वाच्य] L_{ED}, वाच्यम् N **196** ईश्वरः] L_{ED}, ईश्वरं N **196** पुरुषाख्यस्तु] L_{ED}, पुरुषाख्यन्तु N **196** तेनोपास्तः] *corr.*, तेनोपास्तं N, तेनोपास्तुः (स्तः) L_{ED} **197** निशाम्य] N, निशम्य L_{ED} **200** आशु] N, चाशु L_{ED}

अन्तःशरीरप्रभवमुदानप्रेरितं च यत् ।
वागुच्चार्यं श्रोत्रवृत्ति शब्दब्रह्म तदुच्यते ॥
शब्दब्रह्मात्परं ब्रह्म तस्मिन्क्षीणे यदक्षरम् ।
तदक्षरं सदा ध्यायेद्यदीच्छेद्योगमात्मनि ॥
अकारश्चाप्युकारश्च मकारो बिन्दुरेव च ।
L_{ED} 2.50 मात्रास्तद्विनियोगश्च प्रणवः पञ्चलक्षणः ॥
ओंकारः प्रणवे योज्यो ब्रह्मणि प्रणवस्तथा ।
आनन्दं तत्परं ब्रह्म तत्प्रविश्यामृतीभवेत् ॥
वेदादौ यः स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते यः प्रतिष्ठितः ।
तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते ⁘ अप्राप्य मनसा सह ।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कदाचन ॥
5^{v}N प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥
स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ।
L_{ED} 2.55 ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्येन्निगूढवत् ॥
शब्दस्पर्शादिभिश्चैव रसरूपैरलक्षितः ।
देवतायाः परायाश्च परायाश्च ⁘आलम्बः प्रणवः स्मृतः ॥

---

213 = *Taittirīyopaniṣad* 2.4.1: यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कदाचन ॥ **215** = *Muṇḍakopaniṣad* 2.2.4 **217** = *Śvetāśvataropaniṣad* 1.14 **220** *cit.* T_{C} 8: आह च भगवान्याज्ञवल्क्यः—देवतायाः परायाश्च ह्यालम्बः प्रणवस्स्मृतः । कश्चिदाराधनाकामो विष्णोर्भक्त्या करोति वै ॥

---

204 शब्दब्रह्म] L_{ED}, ब्रह्मशब्दं N **205** शब्दब्रह्मात्] L_{ED}, ब्रह्मशब्दात् N **205** क्षीणे] L_{ED}, क्षीने N **206** यदीच्छेद्] L_{ED}, यदिच्छेद् N **206** आत्मनि] N, आत्मनः L_{ED} **207** मकारो] L_{ED}, मकारं N **208** मात्रास्तद्विनियोगश्च] L_{ED}, मात्रा तद्विनियोगंच N **209** ओंकारः] L_{ED}, ओंकारं N **209** योज्यो] L_{ED}, योज्यं N **209** प्रणवस्तथा] L_{ED}, प्रणवन्तथा N **214** कदाचन] N, कुतश्चन L_{ED} **218** देवं] L_{ED}, आत्मा N **220** परायाश्च] T_{C}, परो यश्च N, परस्यास्तु L_{ED} **220** आलम्बः प्रणवः स्मृतः] L_{ED}, आलम्बं प्रणवं स्मृतः N

कश्चिदाराधनाकामो विष्णोर्भक्त्या करोति वै ।
तदाराधनसांनैध्यं प्रतिमां व्यञ्जिकां यथा ॥
धातुदार्वादिपाषाणैः कृत्वा भावं निवेशयेत् ।
भक्त्या श्रद्धादराभ्यां च तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥
एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ।
एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ L_{ED} 2.60
अदृष्टविग्रहो देवो भावग्राह्यो मनोमयः ।
तस्योंकारः स्मृतो नाम तेनाहूतः प्रसीदति ।
तस्मादोमिति पूर्वं तु कृत्वा युञ्जीत तत्परः ॥
ब्रह्मविदो ऽनेकविधाः सततं येन प्रवर्तन्ते ।
गूढव्रतस्य हि सदा विशुद्धबुद्धेः सुगूढचित्तस्य ।
प्रणवध्यानपरस्य च सुगूढतपसो भयं नास्ति ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥
प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
आद्यास्तु व्याहृतीस्तिस्रो गायत्रीं स्वशिरोयुताम् ।
ओंकारं विन्दते यस्तु स मुनिर्नेतरो जनः ॥ L_{ED} 2.65

222 *cit.* T_C 8: तदाराधनसान्निध्ये प्रतिमां व्यञ्जिकां यथा। धातुद्रव्यादिपाषाणैः कृत्वा ह्यवं निवेशयेत् ॥

221 आराधनाकामो] L_{ED}, आराधनेकामो N **221** करोति वै] L_{ED}, तु येन वै N **222** सांनैध्यं] *em.*, सानैध्य N, सिद्धार्थं L_{ED} **222** प्रतिमां व्यञ्जिकां यथा] L_{ED}, प्रतिमाव्यञ्जकं तथा N **223** °पाषाणैः] L_{ED}, °पाषाणै N **224** भक्त्या श्रद्धादराभ्यां च] L_{ED}, श्रद्धाभक्त्यादराभ्यान्तु N **227** भावग्राह्यो] L_{ED}, भावग्राह्य° N **228** नाम] L_{ED}, ब्रह्म N **229** तु] L_{ED}, हि N **229** तत्परः] L_{ED}, तत्पदम् N **230** ब्रह्मविदो] L_{ED}, ब्रह्मविदा N **230** नेकविधाः] L_{ED}, नैकविधः N **230** येन] L_{ED}, यः N **230** प्रवर्तन्ते] L_{ED}, प्रपद्यते N **232** °परस्य] L_{ED}, °रतस्य N **232** च] L_{ED}, तु N **236** च] L_{ED}, तु N **236** गायत्र्यां] L_{ED}, सावित्र्यां N **237** आद्यास्तु → स्वशिरोयुताम्] L_{ED}, + N

N 6r एक एव हि विज्ञेयः प्रणवो योगसाधनम् ।
गृहीतः सप्तसिद्धान्तैरन्यश्च ब्रह्मवादिभिः ॥

[सप्त सिद्धान्ताः]

हिरण्यगर्भैः कपिलैरपान्तरतमैस्तथा ।
सनत्कुमारैर्ब्रह्मिष्ठैस्तथा पाशुपतैरपि ॥
पञ्चरात्रैश्च ⁘ इत्येतैः सिद्धान्तैश्चैव सप्तभिः ।
भेदैस्त्रिषष्टिभिर्भिन्नमेकैकं नवधा पुनः ॥

---

239 हि] L_{ED}, तु हि N **240** गृहीतः→ ब्रह्मवादिभिः] L_{ED}, +N **240** गृहीतः] L_{ED}, गृहीतं N **242** हिरण्यगर्भैः] L_{ED}, +N **243** पाशुपतैरपि] L_{ED}, +N **244** पञ्चरात्रैश्च] N, पाञ्चरात्रैः L_{ED} **244** इत्येतैः] L_{ED}, सदोद्युक्तैः N **244** सिद्धान्तैश्चैव] N, सिद्धान्तैरपि L_{ED}

सर्वयोगसमुच्चयः

न वेदशास्त्रादन्यत्तु किंचिच्छास्त्रं हि विद्यते । 41^{r}N
सर्वं विनिःसृतं शास्त्रं वेदशास्त्रात्सनातनात् ॥
दुर्बोधं तु भवेद्यस्मादध्येतुं नैव शक्यते ।
तस्मादुद्धृत्य सर्वाणि शास्त्राणि ⁘ ऋषिभिः कृताः ॥
पुराणतर्कमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य तु चतुर्दश ॥
सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
अतिप्रामाणान्येतानि हेतुभिर्न विचालयेत् ॥
सांख्यस्य वक्ता कपिलः परमार्षिः स उच्यते ।
हिरण्यगर्भो योगस्य वक्ता नान्यः पुरातनः ॥
पञ्चरात्रस्य सर्वस्य वक्ता नारायणः स्वयम् ।
अपांतरतमश्चैव वेदाचार्यः स उच्यते ॥
प्राचीनगर्भं तमृषिं प्रवदन्तीह के चन । 41^{v}N
उमापतिः पशुपतिः श्रीकण्ठो ब्राह्मणः सुतः ॥
प्रोक्तवानिति चाव्यग्रं ज्ञानं पाशुपतं भवः ।
अत ऊर्ध्वं तु ये के चिद्धेतुशास्त्रण्यनेकशः ॥
बौद्धकापालिकुहका लोकायतनभिन्दकाः ।

---

7 सांख्यं→भवः ⇑ MaBhā 12.337.59–63ab

---

1 अन्यत्तु] L_{ED}, अन्यस्तु N 2 सर्वं विनिःसृतं शास्त्रं] L_{ED}, निःसृताः सर्वशास्त्राणां N 2 °शास्त्रात्] L_{ED}, °शास्त्र° N 4 सर्वाणि] N, सर्वं हि L_{ED} 4 शास्त्राणि] N, शास्त्रं तु L_{ED} 4 कृताः] N, कृतम् L_{ED} 6 वेदाः] L_{ED}, वेद° N 6 तु] N, च L_{ED} 7 पञ्चरात्रं] N, पाञ्चरात्रं L_{ED} 8 विचालयेत्] L_{ED}, विवा+येत् N 9 वक्ता] N, कर्ता N 9 परमार्षिः] N, परमार्थः L_{ED} 10 योगस्य] L_{ED}, योगश्च N 10 वक्ता→ऋषिं] L_{ED}, +N 13 प्रवदन्तीह] N, प्रवदन्ति हि L_{ED} 14 ब्राह्मणः] N, ब्रह्मणः L_{ED} 15 इति चाव्यग्रं] N, इदमत्युग्रं L_{ED} 15 भवः] N, हरः L_{ED} 16 धेतुशास्त्रण्य्] N, वेदशास्त्रण्य् L_{ED} 17 लोकायतन°] N, लोकायतिक° L_{ED} 17 भिन्दकाः] N, भिन्नकाः L_{ED} 17 °कापालि°] L_{ED}, कापिलि N

वेदबाह्यास्तथान्ये तु तामसा अशिवास्तु ते ॥
नैरात्म्यवादकुहकैर्मिथ्यादृष्टान्तहेतुभिः ।
वेदशास्त्रस्य बाधन्ते पौरुषेयास्तु ते स्मृताः ॥
आसुरेयास्तथान्यास्तु बृहस्पतिकृतास्तु ये ।
शुक्ररूपं समास्थाय देवानां हितकाम्यया ॥
प्रजापतिकृताश्चान्ये असुरान्मोहनाय च ।
येनेदं वाङ्नयं दुग्धमधर्मे विफलीकृतम् ॥
आत्मानं भूषयेन्नित्यं भोजनाच्छादनादिभिः ।
स्वदेहं चैव दैवत्यमन्यच्चैव न विद्यते ॥
असत्यमप्रतिष्ठं च जगदाहुरनीश्वरम् ।
अयं लोको ऽस्ति न परः पुनःसंभवनं कुतः ॥
पर्णबुद्बुदवच्चायं संभवश्च पुनः पुनः ।
स्वेच्छयोत्पद्यते चैव स्वेच्छया च प्रलीयते ॥
जातिप्राधान्यकं नास्ति एकजातिसमुद्भवम् ।
न वेदो नैव यज्ञाश्च न दानानि तपांसि च ॥
42^rN न कार्यं नैव नाकार्यं सर्वं कुर्यादशङ्कया ।
एतदासुरकं भावं समाश्रित्य विनश्यति ॥
नैयायिकार्थमालोक्य तथा हीश्वरकारणम् ।

27 = *Bhagavadgītā* 16.8ab

18 वेदबाह्यास्] L_{ED}, वेदबाह्यस् N **18** तथान्ये तु] L_{ED}, तथान्यास्तु N **18** ते] L_{ED}, ताः N **19** नैरात्म्यवाद°] $L_{ED}{}^{pc}$, नैरात्म्यवाद° $L_{ED}{}^{ac}$, नैरात्म्यपादः N **20** वेदशास्त्रस्य] *em.*, वेदशस्त्रस्य N, वेदशास्त्रं तु L_{ED} **20** ते] L_{ED}, ताः N **21** तथान्यास्तु] N, पाशुपता N **21** ये] L_{ED}, याः N **22** शुक्ररूपं] N, शुक्रं रूपं L_{ED} **23** चान्ये] L_{ED}, चान्या N **23** असुरान् मोहनाय च] N, असुराणां प्रमोहनाः L_{ED} **26** स्वदेहं चैव] N, स्वदेहमेव L_{ED} **26** अन्यच्चैव न] एम्, अन्यश्चैव न N, अन्यन्नैवात्र L_{ED} **28** संभवनं] L_{ED}, सहननं N **29** पर्ण°] N, जल°L_{ED} **29** संभवश्च] N, संभवेच्च L_{ED} **31** °समुद्भवम्] N, °समुद्भवः L_{ED} **32** दानानि] N, दानं न L_{ED} **33** नाकार्यं] N, नाकार्यं L_{ED} **34** एतदासुरकं] L_{ED}, एतदाशुकरम् N **35** नैयायिकार्थमालोक्य] L_{ED}, नव्यायिकार्थमाला च N **35** हीश्वरकारणम्] L_{ED}, ह्येश्वरकारणात् N

प्रतिष्ठानानि वेदस्य एते तर्का उदाहृताः ॥
प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम् ।
त्रयं सुविदितं कार्यं कर्मशुद्धिमभीप्सिता ॥
यत्किंचित्कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तितः ।
स सर्वो ऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हि सः ॥
तस्माद्वेदादृते नान्यदधीतव्यं द्विजन्मना ।
वेदबाह्यं तु यच्छास्त्रं नाधीतव्यं कथं चन ॥
या वेदबाह्याः श्रुतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रोक्तास्तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

---

37 प्रत्यक्षं→अभीप्सिता] = *Manusmṛti* 12.105 **39** यत्किंचित्→हि सः] = *Manusmṛti* 2.7
43 या वेदबाह्याः→तमोनिष्ठा] = *Manusmṛti* 12.95

---

38 त्रयं] L_{ED}, त्रयः N **38** अभीप्सिता] L_{ED}, अभीप्सया N **39** यत्किंचित्] N, यः कश्चित् L_{ED} *Manusmṛti* **41** अधीतव्यं] N, अध्येतव्यं L_{ED} **42** यच्छास्त्रं] N, यत्किंचित् L_{ED} **42** नाधीतव्यं] N, नाध्येतव्यं N **42** कथं] N, कदा L_{ED} **43** वेदबाह्याः] L_{ED}, वेदबाह्या N **43** श्रुतयो] N, स्मृतयो L_{ED} **43** याश्च काश्च] N, याः काश्चन L_{ED} **44** निष्फलाः] L_{ED}, निष्फला N **44** प्रोक्तास्] L_{ED}, प्रोक्ता N

Notes

4:3 ***bhagavantaṃ yājñavalkyam***] L_{ED} reads a rare *ra-vipulā* which may be the *lectio difficilior*. We could emend N to *bhagavadyājñavalkyaṃ* to avoid N and L_I's syntactically inconstruable nominative *bhagavān*. N continues with either *yājñavalkyas-tu* or *yājñavalkyam-tu*, the former reading being also found in L_I.

4:17 L_{ED} adds a half-line from L_V to supply a main clause at this point: *tadācakṣva mahābhāga sarvayogavidāṃvara*.

5:22 ***japayukti°***] A synonym for *japayoga* in the sense of *japayajña*. On *japayajña* see *Yājñavalkyasmṛti* 1.101, *Manusmṛti* 2.85, *Bhagavadgītā* 10.25. See GONDA, *Vedic Ritual* (1980:228).

5:35 ***abliṅgāny***] Name of the verses *Ṛgveda* X.9.1–3 (more commonly fem. *abliṅgā*). For the neuter form (←*Yajūṃṣi*) *cf.* *Yājñavalkyasmṛti* 3.30cd: *abliṅgāni japec caiva gāyatrīṃ manasā sakṛt*.

6:41 ***ātmayajña°***] "Self-immolation". L_{ED} reads here *annayajña*, "offering of food". On *ātmayajna* see J.C. HEESTERMAN, 1984, "Self-sacrifice in Vedic Ritual", in S. SHAKED, D. SHULMAN, G.G. STROUMSA, eds., GILGUL: *Essays on Transformation, Revolution and Permanence in the History of Religions, dedicated to R.J.* ZWI WERBLOWSKY, Leiden: E.J. Brill, pp. 91–106. Atsuko IZAWA, 1996, "Prāṇāgnihotra to Ātmayajna", *Inbutsuken* 44-2.

6:44 ***tu vacanaṃ***] A *na-vipulā* to mark end of section.

6:45 ***rāja·ṛṣīṇāṃ***] Alternative *sandhi* for *rājarṣīṇāṃ*. Perhaps intended as *rājñām ṛṣīṇāṃ ca*, for both kings and sages are mentioned in 1.00, and the only "royal sage" mentioned is Janaka. We may also consider emending to: *rājñām ṛṣiṇāṃ*.

6:55 ***vyāhṛtīś caiva***] An *ārṣa* nom. pl. L_{ED}'s *vyāhṛtayaś ca* results in a rare *sa-vipulā*, where a caesura after the fourth syllable is normally required. Here a break at *vyā-hr* is possible, though clumsy.

7:63 ***sthāṇugartaṃ***] *Cf.* *Śrutaprakāśikā* 000: *nanu yo ha vā aviditārṣeyaccchandodaivatena mantreṇa yajati yājayati vādhyāpayati vā* ***sthāṇuṃ varcchati gar-***

taṃ vāpadyate pravāmīyate *pāpīyān bhavati yātayāmānyasya cchandāṃsi bhavanti | atha "yo mantre mantre veda sa sarvam āyur eti | śreyāṃś ca bhavati ayātayāmānyasya cchandāsi mavanti tasmād etāni mantre mantre vidyād iti śrutyā aviditvām ṛṣiṃ cchando daivataṃ yogam eva ca yo 'dhyāpayej japedvāpi pāpīyān jāyate tu sa" iti smṛtyupabṛṃhitayārthajñānavidhānaṃ phalitam*; *Tattvaṭīkā* 208.84: *nanu yo ha vā aviditārṣeyaccchandodaivatena mantreṇa ityādiśrutibhiḥ, aviditvā ṛṣiṃ cchandaḥ yadadhītamavijñāta mityādibhiḥ smṛtibhiś ca viparyaye doṣoktyārthajñānam avaśyasampādyatvena sthāpita[ṃ]; tadabhāve 'dhyayanasya naiṣphalyaṃ tatsadbhāve sarvapuruṣārthāvāptiścocyat —* ***sthāṇur ayaṃ bhārahāraḥ kilābhūd*** *adhītya vedaṃ na vijānāti yo 'rtham |*

7:70 ***viniyogaṃ brāhmaṇaṃ ca***] A *ra-vipulā*.

7:70 ***jñānakarma***] "Deliberate, knowing engagement with ritual". The original idea may have been rather the opposite: *ajñānakarma, akāmapuṇya*, the unintentional acquisition of merit by accidentally performing a meritorious ritual action. See . J. Ensink, "Problems of the Study of Pilgrimage in India". *Indologica Taurinensia* 2:67, 1974, n. 33.

7:71 ***ekaikasya ∵ ṛṣeḥ***] N: "He who knows..., becomes a praiseworthy guest to each and every seer." L_{ED} is less convincing (and lacks the irregular, and therefore probably original, *sandhi* hiatus): "He who knows...of each and every *ṛc*-verse, becomes as praiseworthy as a guest."

8:77 ***balināny***] An *ārṣa* neut. nom. pl. for the regular *balīni*.

8:87 ***vāsasī***] *Cf. Chāndogya Upaniṣad* 1.4.2: *yad ebhir acchādayaṃs tac chandasāṃ chandastvam |*

8:88 ***ātmānaṃ***] Perhaps intended as an *ārṣa* nom. sg. neut.? Possibly also a corruption of the variant *ātmanācchāditaṃ devair* preserved in Rāghavabhaṭṭa's PaArDa$_{ED}$ 1.5.

8:89 ***smṛtāḥ***] *smṛtāḥ metri causa* for *smṛtāni*.

9:105 ***oṃkāram***] Here a neuter.

9:108 ***tenopāstaṃ...***] "It *(oṃkāra)* was worshipped by him (Prajāpati), therefore, it possesses brahma(-status), the Ṛṣi is Svayambhuva." Or we could read: "It was worshipped by him (Prajāpati), therefore, for this self-born (*oṃkāra*), the Ṛṣi is Brahman."

11:148 ***traiṣkālyas*** **]** An *ārṣapāṭhaḥ*, *cf.* the *aiśa* parallel in *Tantrasadbhāva* 9.578c: *traiṣkālyam pūjayed devaṃ*.

12:150 ***āhvanīyas*** **]** An *ārṣapāṭha* metri causa, L_{ED} 's reading is unmetrical.

12:150 ***tridhātmakam*** **]** The expected *tridhātmakaḥ* is found in the citation in the *Kṛtyakalpataru Mo* 197. Given that N has *tridhātmakam* we may suspect rather that we should adopt the forms *gārhapatyaṃ* etc.

10:117 ***tailadhārāvat*** **]** = *Dhyānabindūpaniṣad* 18: *tailadhārām ivācchinnaṃ dīrghaghaṇṭāninādavat | avācyaṃ praṇavasyāgraṃ yas taṃ veda sa vedavit ||*; = *Yogacūḍāmaṇyupaniṣad* 80: *tailadhārām ivācchinnaṃ dīrghaghaṇṭāninādavat || praṇavasya dhvanis tadvat tadagraṃ brahma cocyate ||*. Śaṅkara on *Bhagavadgītā* 13.24 uses the expression to define *dhyāna*: *tailadhārāvat saṃtato 'vicchinnapratyayo dhyānam |*

14:189 ***yathā vai śaṅkunā parṇāḥ saṃtṛṇṇāny eva sarvataḥ*** **]** The expected reading *parṇāni* would be hypermetrical. The passage is a reformulation of *Chāndogya Upaniṣad* 2.23.3: *tad yathā śaṅkunā sarvāṇi parṇāni saṃtṛṇṇāny evam oṅkāreṇa sarvā vāk,* "Just as all leaves are held together/pierced by veins, so is all speech by Oṃ". [Śaṅkara *ad loc: tāny akṣarāṇy abhyatapat tebhyo 'bhitaptebhya oṅkāraḥ samprāsravat tad brahma, kīdṛśam ity āha—tadyathā śaṅkunā parṇanālena sarvāṇi parṇāni patrāvayavajātāni santṛṇṇāni nividdhāni vyāptānītyarthaḥ*] In L_{ED}'s reading the expected *saṃvṛtam* would be unmetrical (pl. by attraction from *saṃtīrṇāḥ*). Or read with *vācaḥ* and interpret *tu* as *ca*.

14:191 ***īśvaraḥ*** **]** A reformulation of the definition of *īśvara* given in *Yogasūtra* 1.24: *kleśakarmavipākāśayair aparāmṛṣṭaḥ puruṣaviśeṣa īśvaraḥ*.

14:198 ***vatsarutam*** **]** *Cf. Mahābhārata* 13.61.27ab: *yathā dhāvati gaur vatsaṃ kṣīram abhyutsṛjanty uta*. *Kāṭhakasaṃhitā* 27.9: *tasmād gaur vatsād apakriyamāṇā punar abhinivartate prajāpatiḥ prajās sṛṣṭvā tā abhihiṅkarot prajāpatir āgrāyaṇo yadāgrāyaṇaṃ gṛhītvā hiṅkaroti tasmād gaur vatsaṃ jātam abhihiṅkaroti.*

14:201 ***śabdabrahma*** **]** Upaniṣadbrahmayogin on *Amṛtabindūpaniṣad* 17: *śabdabrahma yāthātmyajñānataḥ śabdaprapañcanirasanapūrvakaṃ tadarthabrahmādhigamo bhavatīty āha—dve iti | śabdabrahma parabrahmeti yat brahma dvividhaṃ tacchabdaparabrahmagocare dve vidye veditavye saguṇanirguṇabrahmayāthātmye jñātavye | tuśabdo vadhāraṇārthaḥ | tayor upāyopeyātmakatvāt tatropā-*

yabhūte śabdabrahmaṇi saviśeṣabrahmaṇi niṣṇāto muniḥ—praṇavavācyabrahmānusaṃdhānataḥ nirviśeṣabrahmajñānam udeti—tajjñānodayasamakālaṃ svātiriktasarvāpahnavasiddhaṃ brahma niṣpratiyogikasvamātram iti paraṃ brahmādhigacchati | tanmātratayā vidvān avaśiṣyata ityarthaḥ ||

18:4 ***sarvāṇi śāstrāṇi…kṛtāḥ*** **]** L_{ED} avoids the awkward gender disagreement.

18:7 ***sāṃkhyaṃ*** $\rightarrow$ ***bhavaḥ*** **]** ⇑ The passage occurs in the critical text of the MaBhā as follows (12.337.59–63a):
sāṃkhyaṃ yogaṃ pañcarātraṃ vedāḥ pāśupataṃ tathā |
jñānāny etāni rājarṣe viddhi nānāmatāni vai ||
sāṃkhyasya vaktā kapilaḥ paramarṣiḥ sa ucyate |
hiraṇyagarbho yogasya vettā nānyaḥ purātanaḥ ||
apāntaratamāś caiva vedācāryaḥ sa ucyate |
prācīnagarbhaṃ tam ṛṣiṃ pravadantīha ke cana ||
umāpatir bhūtapatiḥ śrīkaṇṭho brahmaṇaḥ sutaḥ |
uktavān idam avyagro jñānaṃ pāśupataṃ śivaḥ ||
pañcarātrasya kṛtsnasya vettā tu bhagavān svayam
At *Tattvavaiśāradī* 1.1 Vācaspatimiśra cites YoYā's 12.5 and explicitly indentifes the source as the *Yogiyājñavalkyasmṛti*: *nanu—"hiraṇyagarbho yogasya vaktā nānyaḥ purātanaḥ" iti Yogiyājñavalkyasmṛteḥ kathaṃ patañjaler yogaśāstrakartṛtvam ity āśaṅkya sūtrakāreṇānuśāsanam ity uktam | śiṣṭasya śāsanam anuśāsanam ity arthaḥ |*

The passage is cited frequently, e.g. in the *Bhāvaprakāśikā* on the *Śrutaprakāśikā* (*Utpattyasambhavādhikāra*) 2.2.42: *…iti sāṅkhyādyāgamānāṃ vaidikamatāntaratvaṃ nārāyaṇaikaniṣṭhatvaṃ ca pratipāditam |*

Yogayājñavalkya 12.4 is close to the citation in *Bhāvaprakāśikā*: *tathā—sāṅkhyaṃ yogaḥ pāñcarātraṃ vedāḥ pāśupataṃ tathā | ātmapramāṇāny etāni na hantavyāni hetubhiḥ ||* . *Cf.* also MaBhā 14.96.15 *bhārataṃ mānavo dharmo vedāḥ sāṅgāś cikitsitam | ājñāsiddhāni catvāri na hantavyāni hetubhiḥ ||*.

The reading *avyagraṃ jñānaṃ* is also seen in the citation in *Tattvapradīpa Śāstrayoniyvādhikāra* 3: *uktavān idam avyagraṃ jñānaṃ pāśupataṃ śivaḥ*.

19:20 ***vedaśāstrasya*** **]** An objective genitive for which L_{ED} supplies the more expected accusative but then needs to add an unnecessary particle for the meter.

19:21 ***tathanyās***] L_{ED} reads here *pāśupatā*, which would have to be a different type of *āsureyapāśupatas*. *Adhikaraṇacintāmaṇi* 2: *"vratam etat pāśupatam" iti raudraṃ vratam upaniṣady api kvacit pradeśe prakhyātam | atas taduktiḥ pramāṇam ity āśaṅkya nirākaroti —maivam iti | yady api rudraḥ sarvajñatvādiguṇagaṇopetaḥ, tathāpi bhagavatā puruṣottamena "tvaṃ hi rudra mahābāho mohaśāstrāṇi kāraya" ity asuramohanārtham ādiṣṭa eṣa rudro nijaṃ tantrakam akṛta | tatas tattantraṃ śiṣṭopajīvyaṃ na bhavati.*

19:28 ***ayaṃ loko 'sti na paraḥ***] *Cf.* MaBhā 12.131.13: *nāyaṃ loko 'sti na para iti vyavasito janaḥ / nālaṃ gantuṃ ca viśvāsaṃ nāstike bhayaśaṅkini //*

19:29 ***parnabudbudavac cāyaṃ sambhavaś ca***] Here *ayaṃ* refers most naturally to *lokaḥ*, though an understood *jīvaḥ* is also possible. For *lokaḥ cf.*, e.g., Śaṅkara on *Bṛhadaraṇyaka* 2.1.20: *yasmād ātmanaḥ sthāvarajaṅgamaṃ jagad idam agnivisphuliṅgavad vyuccaraty aniśam, yasminn eva ca pralīyate jalabudbudavat...* For *jīvaḥ cf.*, e.g., MaBhā 7.55.16c *aho hy anityaṃ mānuṣyaṃ jalabudbudacañcalam*, similarly *Ṣaḍdarśanasamuccaya lokāyatamatam* p.451: *jalabudbudavaj jīvāḥ.*

19:33 ***na kāryaṃ naiva nākāryaṃ***] *Cf. Mālinīvijayottara* 18.74–79ab:
nātra śuddhir na cāśuddhir na bhakṣyādivicāraṇam |
na dvaitaṃ nāpi cādvaitaṃ liṅgapūjādikaṃ na ca ||
na cāpi tatparityāgo niṣparigrahatāpi vā |
saparigrahatā vāpi jaṭābhasmādisaṃgrahaḥ ||
tattyāgo na vratādīnāṃ caraṇācaraṇaṃ ca yat |
kṣetrādisaṃpraveśaś ca samayādiprapālanam ||
parasvarūpaliṅgādi nāmagotrādikaṃ ca yat |
nāsmin vidhīyate kiṃ cin na cāpi pratiṣidhyate ||
vihitaṃ sarvam evātra pratiṣiddham athāpi vā |
kiṃ tv etad atra deveśi niyamena vidhīyate ||
tattve cetaḥ sthirīkāryaṃ suprayatnena yoginā |
Timirodghāṭana fol. 28ʳ:
yena yena tu veśena yena tena vratena vā |
na yatra [na anācāro] dvaitādvaita[ṃ] yathepsayā ||
Kulasāra fol. 83ʳ:
bhasmaṃ liṅgaṃ jaṭā[ṃ] tyajya tyajya liṅgādikāṃ kriyāṃ |
sadāguptena bhāvena gūḍhagoca[ra]saṃsthitaḥ ||